

Католическите мисии в Македония (края на XVIII – XIX век): между духовното и светското*

Рая Заимова

Институт за балканистика с Център по тракология

От Древни времена до наши дни град Солун е заемал и заема едно от ключовите места в източната част на Средиземноморския басейн и по-специално в Егейско море. Мисионерската дейност на апостол Павел (средата на I в. сл. Хр.) оставя трайни и неувяхващи следи сред поколения християни по целия свят. В българското съзнание пък остават запаметени фигурите на братята Кирил и Методий, чийто роден град се превръща в символ на българския език, духовност и култура. Следвайки хронологията ще посоча и известното царско величие на име Калоян, сключил уния с папата, признал авторитета на Римокатолическата църква (1204). По-късно в 1235 г. кралската му титла "Rex Bulgarorum et Vlachorum" е посмъртно отменена на църковен събор. Същият дава повод на безбройни творци още през Средновековието да отразяват амбициите му за превземането на Солун. Както е известно, Калоян загива при обсадата на крайморския град през 1207 г. след редица извършени подвизи на балканска почва срещу византийски съседни и западни рицари. Около фигурата му възникват легенди – както на Запад, така и на Изток. Поставен и в кръга на владетелите – врагове на закрилника на Солун св. Димитър (III в.).

В случая оставям настрана легендата и митологията за тях, към които неволно се връщаме не толкова в изследванията си, а в популярния и масов дискурс, изпъкващ с носталгия по „загубеното“ или изпуснато българско време. Страницата, която отварям, се разгръща на XIX век и по-точно в неговите последни десетилетия. Става дума за слабо известни страни от историята на Солун, когато мултиетничният град се модернизира. По средиземноморска традиция италианците заемат основно място, следвани от французите, чиито капитулации с Турция са актуални до 1914 г.[1] Търговската и занаятчийска дейност в града се разширява с модерна инфраструктура, фабрично производство на храни и текстил, строеж на пристанище, трамвайна линия и не на последно място с частни и обществени сгради в стил сецесион[2]. Този процес, който става видим от 1880 г. насетне, привлича население от малките градове и села от османската провинция Македония. Специално българите от Битоля, Енидже Вардар, Кукуш, Воден, Лерин намират работа в Солун, където живеят в смесени махали или постепенно обособяват свои. В навечерието на Балканските войни те се оформят като четвъртата по големина общност след евреи, турци и гърци. Обръщам внимание на факта, че преселването на българите в Солун означава и смяна на тяхната епархия[3]. Не всички са били източноправославни и/или екзархисти, както и не всички са попадали в съответните епархийски списъци. Наличието на католически общности и чужди

папски мисионери формира едно по-различно малко общество, което в рамките на мултиетничния Солун добива свой облик.

Католическите мисии

Става дума за дейността на мисионерите от ордена на Св. Викентий и на сестрите на милосърдието, които продължават започнатото от йезуитите дело в Солун. Орденът на Лойола урежда своя мисия още през 1693 г.[4] Аргументът за настаняването им е, че Св. Павел е имал за цел да превърне Солун в модел за всички вярващи от Македония и Ахайа[5]. Следвайки това едновременно желание, йезуитите подемат пътя на мисионерството като капитулациите – подновени през 1673 г. – спомагат за издействане на съответните разрешителни от османските власти. Близо век по-късно конгрегацията на Мисията, основана от Св. Викентий де Пауло, се намества или по-скоро замества йезуитите в града. Това става през 1783 г., т.е. десет години след разпада на йезуитския орден и изразената гръмко Волтерова мисъл за скорошното ликвидиране на църковната институция. Историята обаче е запазила друго последствие.

Въпреки избухналата Френска революция (1789) и масовата забрана във Франция на католически конгрегации, братята и отците, познати най-вече като лазаристи, тръгват по пътищата на апостол Павел[6]. Към тях се присъединяват сестрите на милосърдието. Едните и другите имат един общ супериор със седалище в Париж, а мисионерските им цели и задачи съвпадат: единственият начин да се поднови и поддържа Христовата вяра е диалогът между отделните личности и образование на младежта[7].

За периода от 1815 до 1870 г. или от първата Реставрация на монархията във Франция до краха на Втората империя по времето на Наполеон III на ниво министерство на външните работи се оформя становището за привличане на католическите конгрегации в културно-образователните дейности в чужбина. Макар и през годините това сътрудничество между светското и духовното да е непоследователно, то дава своите резултати. Министър Фр.-Р. дьо Шатобриан (1821-1828) и по-късно Франсоа Гизо (1840-1848) – независимо от протестантското си вероизповедание – се стремят да отделят средства за католическите мисии в Леванта и Америка[8].

През 1840-те години към министерството на образованието се създава комисия за научни и образователни дейности, чиито агенти се насочват към Османската империя и Влашко с цел инспекция на преподаването по френски език в местните училища, в медицинските и военни школи под закрилата на султана. Двете министерства работят за разпространението на „езика на Просвещението“, с чието посредничество в рамките на империята се цели образование на поданиците в духа на модерна Европа. Неслучайно тези процеси протичат в синхрон с европеизацията и танзиматските реформи от времето на Абдул Меджит (от 1839 г.

насетне), когато „интелектуалната“ пропаганда на Франция се осъществява както от светски лица, така и от духовници[9].

С други думи, анти-клерикалните настроения от епохата на Просвещението остават на заден план за френските управници. От 1826 г. насетне в Цариград и Смирна заработват колежи на лазаристите, чиято цел е пропагандиране на католицизма като френският език и култура стоят в основата на образованието. Сред учащите се са поданици на султана и деца на пребиваващи в Османската империя чужденци от различни европейски страни. Дипломите им са идентични с тези на същите учебни заведения във Франция[10]. След Цариград и Смирна, Солун се оказва подходящ пристан за католическа пропаганда, която цели „цивилизоването“ на подрастващите с преподаване на светски науки паралелно с катехизиса.

Първото мъжко училище в Солун отваря врати през 1834 г. във франкмахале, където живеят чуждите поданици и са разположени всички култови сгради, дюкяните на търговците и занаятчиите, банките. Много скоро религиозното франкофонско образование започва да се простира извън средата на местните католици и франкмахале. Монсенъор Льолю, апостолически префект на католиците и директор на колежа „Св. Беноа“ в Цариград, отразява в писмата си усилията на това учебно гело:

“Всички се стичат в неговото училище [на брат Франсоа, новопристигнал], католици, гърци, евреи. Помещението не позволява да се съберат всички деца, които се представят, ще трябва да го разширим. Този брат се ползва вече с всеобщо доверие. Може да допринесе за благото на мисионерството, защото преди всичко, с образованието на младежта може да се надяваме на процъфтяването на религията в Леванта”.[11]

През погледа на отец Артур Друлез

Подобна картина за начина на подбиране на кадрите и образованието им намираме в писанията на отец Артур Друлез, съставени през 40-те години на ХХ в. Този увлекателен автор е служил при лазаристите в „Св. Беноа“, в европейския квартал Галата (Цариград). Обемистите му ръкописи за мисиите в Цариград, Смирна, Албания, за папския визитатор Лобри са съхранени в архива на лазаристите в Париж, Солун и Истанбул. До днес няма издаден нито един ръкопис, излязъл изпод перото на отец Артур Друлез. Мълчанието по този въпрос може да се обясни с факта, че архивите на католическите общности принадлежат единствено на самите общности и тяхното ползване и публичност зависят от състоянието им, наличността на

съответните описи и решение за достъп на читатели – изследователи. В последните години излязоха от печат оригиналните текстове на някои спомени, дневници на мисионери от ордена на лазаристите, засягащи пряко балканското минало, други пък са в процес на подготовка[12]. За случая Друлез бих добавила в интерес на научните проучвания на някои чужди изследователи, че написаното от госта продуктивния лазарист до известна степен намира място в статии и студии, в подкрепа на сведения за католическата институция, малцинствени общности и т.н.[13]

Няколкото десетилетия от създаването и функционирането на Българския католически семинар в Зейтинлика, близо до Солун, намират словесно място в една от хрониките на Друлез „История на лазаристката Мисия в Македония“. Фигурите от историята на кръстопътния Солун са излезли на преден план и учебното заведение е осветено през 1884 г. в памет на Светите братя Кирил и Методий. Отец Артур Друлез окачествява този семинар като „гушата на плодородните мисии“. Папа Льв XIII (1878-1903) дава пълни права на Конгрегацията на лазаристите да основе френско учебно заведение близо до Солун, предназначено само и единствено за българи от Македония[14].

Ще припомня, че през 1880-те години броят на българите, които се ориентират към Рим, се увеличава като този процес се обяснява с факта, че Македония и Одринска Тракия остават османски провинции[15]. Не са малко и случаите, при които етнически гърци приемат униатството. Униатската църковна служба става на съответния говорим език. Това определено спомага българският да стане разбираем за вярващите, а литургичните книги да запазят традиционния си църковнославянски език. Специално в покрайнините на Солун, в Зейтинлика службата се извършва в зала, която играе ролята на параклис. За българите се създава специална администрация, отделна и независима от тази на „латините“, т.е. на лазаристите преподаватели, които са от различни народности и от различни краища на католическия свят. Целта на проекта е да се възпитат българи по български извън градската мултиетнична среда, на половин час път с кола от центъра на Солун. В документите четем:

“Всичко трябва да бъде българско: режим, образование, обичаи, култ, това предполага току-речи отделно помещение, отделна кухня, църква, церемонии, празници, администрация.[16]

В подготвителния клас или в началното училище, ръководено от сестрите на милосърдието, децата се научават да четат и пишат на български и френски език,

да боравят с основни понятия по смятане и по религия. Тези начални знания са разделени на четири секции като в селските училища, после в средния курс изучават занаяти като шивачество, гърводелство, овощарство, градинарство. В създадена земеделска кооперация работят всички за общото благо. По просвещенски е търсена връзка с природата, където човешкият интелект трябва да се развива и усъвършенства, а колективният труд допринася за изхранването на пансионери и мисионери. По този начин е закърпван и оскъдния папски бюджет, осигуряван периодично от Конгрегацията за разпространение на вярата в Рим. Към тези дейности се прибавя музикалното образование и духов оркестър, който се изпявал в празнични дни. От гледна точка на лазаристите светските знания давали възможност да се изградят образовани млади хора, които да приложат наученото сред непросветените българи в Македония. Техният брой съвсем не е малък в онези години. А както неведнъж Друлез съобщава в писанието си, повечето селски попове са били неграмотни и общо взето невежеството се е ширило навсякъде сред православието. Пропагандирането на Христовото учение от мисионерите означава не само приобщаване към католицизма, а използване на методите за съвременно образование за изграждане на цивилизовани хора.

В т.нар. малък семинар на Зейтинлика преминават онези, които показват призвание и дават надежди за духовници. Курсовете по латински и по логика им дават достъп до прочит на трактати по богословие. Учениците имат право да продължат и завършат образованието си в лазаристкия колеж „Св. Беноа“ в Цариград или в новисиата в Париж. От останалите се очаквало да се завърнат при семействата си в малките селища на Македония и там да се посветят на учителството или да станат селски духовни водачи. На практика малцина от тях успяват да практикуват наученото в селска среда: често пъти страхът от привърженици на гръцката Патриаршия или Екзархията, провокирани от руски агенти, принуждават семинаристите да забравят положителните знания и умения и приемат отново православна институция.

В изложените от Друлез документи се посочват 45 семинаристи през първата учебна година 1884-1885, от които само малка част били изкарвали подготвителен курс, докато:

“...останалите идват направо от селата, изпратени от Монсенъор Алоати и поповете, гребни селяни, пременени, само с по една кърпа и една или две ризи, които си оставят под леглото, тъй като не им е ясно за какво служат, не могат да използват вилица; но все пак сериозни и изпълнени с добра воля.”[17]

По искане на папството трябва да се образуват български семинаристи отделно от „латините“, които разполагат със свой параклис. В същото време българите извършват службата си по „ориенталски“ в друго помещение. Това разделение

съществува и в трапезарията, създадена в името на това да не се латинизират българите. Главната задача е да се изгради Нова Църква – трудна задача, за която нито едните, нито другите имали ясна идея[18].

Чуждо – свое

През периода на функционирането на това образователно заведение динамичната връзка цивилизация – варварство, ще рече чужди римо-католици – заварени българи, варира между Чуждото и Своего. Или с други думи, католическите мисии се изживяват като носители на просвещенския светски напредък, тръгнал от дореволуционна Франция, в чиято основа стоят християнските ценности, споделяни от западния свят. На балканска почва обаче стереотипът се измества и добива национална окраска.

По принцип, всички мисии работят по света заедно с местни хора. За тяхното цивилизоване или по-скоро евангелизиране се постъпва с различни методи и похвати. Случаят с българските униати в Македония е специфичен. Самият факт, че отец Друлез отделя специално внимание на тях в ръкописа си от 250 машинописни страници, означава твърде важна стъпка в пресъздаване само на една страница от миналото на Балканите до Балканските войни.

Още през XVIII век отделните католически общности в самата Франция провеждат отделно и независимо една от друга своя образователна политика. Неслучайно темите и методите на преподаване по религия и история заемат централно място в публичен дебат през целия, дълъг XIX век до разделянето на Църквата от държавата през 1905 г. Към този процес трябва да се прибави и фактът, че в чужди земи мисионерското дело създава свои традиции не само в европеизираща се Турция, но и в колониалните страни. Далеч преди да бъдат обхванати последните, капитулациите между Франция и Турция продължават да са актуални, и въз основа на тях се образуват по европейски няколко поколения поданици на султана[19].

От приложеното в солунския семинар разбираме, че знанията на учащите се по френски не са на блестящо ниво. Все пак, благодарение на него – „езикът на Просвещението“ – са добивали знания по химия, тригонометрия – рисуване, алгебра, история и география или това са светски знания, залежали в модерните европейски програми. Обучението по турски – основателно е окачествено от Друлез – като безспорно необходимо за общуване с османските власти. Българският език и история, църковнославянският заемат важно място в образователната програма. Прави впечатление, че в системата на лазаристите в Зейтинлика гръцкият език отсъства от обучението. Или тази постановка затвърждава подкрепата на католическите мисионери спрямо българското униатско движение, скъсало с православните институции: гръцка Патриаршия и българска Екзархия!

Разказите на лазариста са изпълнени с много факти и в същото време с характеристика на отделните герои било то мисионери от различни народности, било то българи. Гърците присъстват словесно, в повечето случаи, като представители на църковната православна институция, нелицеприятни заедно с руските агенти, подбиващи католическата пропаганда. Намираме ги и сред главните герои от Балканските войни. Носителите обаче на светското просвещенско образование, което принципно стои в основата на всички балкански народи, отсъстват от съжденията на отец Друлез. За сметка на това читателят навлиза в непознати македонски територии, където евангелизаторските усилия на лазаристите преминават през множество перипетии.

Виждайки не добрите постижения на семинаристите от солунския Зейтинлик, супериор Казо лансира в 1890-те години проект за нов франкофонски колеж „Св. Св. Кирил и Методий“, чиято програма е комбинация от модерна френска и от тази на княжество България. Идеята му за универсално образование, ще рече обединител на екзархийско и католическо, не намира поддръжници. Слабо застъпеното религиозно обучение за сметка на останалите дисциплини предизвиква отказ и недоволство от страна на лазаристките авторитети. Същият отец Казо е представен от Друлез като начетен мисионер, българоговорящ и амбициозен, дори авантюрист, който открито заявява: „Говоря български, независимо че съм французин.“[20] В цариградския колеж „Св. Беноа“ организира театрални представления и поетични вечери, посветени на християнска тема (напр. „Страстите Христови“, из Живота на светци и мъченици), както и на сходни общообразователни теми като създаването на света и формирането на град Константинопол (Цариград). Действащите лица и изпълнители са самите ученици. Образците напомнят на йезутските колежи и театър от предходните векове: граматичното подтикване и възбужда мисълта на младите и допринася за изграждане на християнски морални норми, прокарва се възпитание в светски дух. За това помагат и театралните декори, съобразени с последните изобретения на техниката.

Паралелно с това отец Казо обикаля македонските села и градчета на кон (Палюрци, Кукуш, Сехово/Игумени, Йенидже-Вардар, Богородица и др.), където прави прожекции пред детска публика и техните родители като осигурява превод. Постепенно броят на желаещите се да присъстват на служба и прожекция се удвоява и утроява. Тематиката не е само християнска, а включва и снимки от геоложки и ботанически проучвания на мисионери в различни страни и други континенти.

Деветнадесетият век е времето, когато „езикът на Просвещението“ се разпространява не толкова от последователи на енциклопедистите, на скандалния Волтер и Русо, а от католически мисионери. Интересите на метрополията вървят извън нейните граници, за да се превърнат в инструмент за образование на френски език в положителния тон на добрите християнски традиции. Стъпвайки на утвърдени практики в образователното дело, лазаристите задълбочават и контактите си с местни хора, които благодарение на тях добиват светските знания и маниери на цивилизована Европа. Стремешът за стопяване на невежеството по просвещенски се подсигурява от техническия напредък и на фотографията, отразяваща визуално новостите във флората и фауната, както и

актуалностите в западния католически елит. Опитът за прокарването и успехът на тези методи в балканска среда идва да подкаже непресъхващите извори на желание от страна на амбициозни мисионери да работят за благото и просперитета на „заварените“. Последните влизат в тяхното съзнание като човешки същества, поданици на чужда империя, със самочувствие на българи, които имат нужда от просвета в пътя към изграждането на свой *modus vivendi*.

Тези практики в македонска среда завършват едва през 1913 г., т.е. в смутни балкански времена. Казано накратко, отец Казо изпъква като различния лазарист, търсещ модерни средства за приобщаване към католицизма. Широко кроен като човек, той разбира своята филантропска мисия не само като „цивилизова“ непросветените, но и като необходимо вписване в българската национална идентичност. Според спомените на отец г-р Йероним Стамов, през 1924 г. 70-годишният отец Казо насърчавал от Париж своите последни солунски възпитаници с думите: Рано или късно Македония ще се освободи, защото правото е на ваша страна.[21]

Ще завърша с една мисъл на груз възпитаник на Зейтинлика – епископ Младенов (1853-1918), който след дълги колебания, остава верен на Рим: Цивилизацията и прогресът процъфтяват заедно с любовта към родината!

* Текстът е резултат от изследователски проект „Солун и българите“, субсидиран от Фонд научни изследвания при МОН с договор № ДН 10/13 от 17.12.2016 г. и е публикуван също в: "Миналото на Балканите: подходи и визуализации (XVIII-XIX в.)", интердисциплинарна конференция на "Българско общество за проучване на 18 век", <http://bulgc18.com/>.

[1] На 31 декември 1913 г. гръцките власти връчват на консулствата в Солун циркулярно писмо, с което прекратяват близо четири вековното действие на капитулациите между Турция и западните страни. Вж. М. Jestin, *Pour une histoire de la diplomatie consulaire. Le consulat de France à Salonique, 1781-1913*, Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin, 2015/1, N 41, éd. IRICE, p. 139-148.

[2] Вж. двуезичното българо-гръцко издание: Солун и Пловдив и тяхното успоредно развитие, XVIII-XX век. Солун, 2000.

[3] А. Иширков, Град Солун, географски чертици. – Сб. Солун. Издание на възпитателите и възпитаниците от солунските български гимназии, София, 1934, с. 12-13; Ю. Константинова, Солун и българите – между емоциите и прагматизма. – В: Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България. Съст. Маргарита Младенова и Валентин Гешев, УИ „Св. Кл. Охридски“, София 2013, с. 213-231.

[4] La France au dehors. Les missions catholiques françaises au XIXe siècle sous la direction du Père J.-B. Piolet, S. J. avec la collaboration de toutes les Sociétés de Missions. t. 1. Introduction par E. Lamy. Missions d'Orient. Paris, Armand Colin, 1900-1903, p. 115-116.

[5] Вж. Ръкописа на А. Droulez, La Mission de Macédoine (1839-1939). Galata (Istanbul), 1943, съхраняван в Архива на лазаристите (Париж). Преводът на цитатите от мози текст са дело на авторката.

[6] Конгрегация на свещенослужителите от Мисията, наречена на лазаристите“ е създадена от Вукентий де Паоло (1625).

[7] La France au dehors, p. 115-130.

[8] Histoire de diplomatie culturelle des origines à 1995 par F. Pigniau. Paris, La documentation française, 1995, p. 21-30.

[9] R. Zaïmova, Un voyage littéraire en Turquie au début du XIXe siècle, In: Interférences historiques, culturelles et littéraires entre la France et les pays d'Europe centrale et orientale (XIXe et XXe s.), Sofia, éd. académiques "Prof. M. Drinov", 2000, p. 118-125 = Etudes balkaniques (Sofia), 1999, N 3-4, p. 118-125; Р. Заимова, Езикът на Просвещението, В: „Езиците на културите“, сб. в чест на 80-годишнината на проф. Надежда Драгова, Унив. Изд. „Неофит Рилски“, 2013, т.2, с. 275-288.

[10] Archives Nationales, F 17 Instruction publique, dossier 2684 Collège des Lazaristes à Smyrne.

[11] A. Droulez, La Mission de Macédoine, p. 3.

[12] J.-C. Faveyrial, R. Elsie, Histoire de l'Albanie. Dukagjini Balkan books, 2001 ; Témoignages lazaristes sur la guerre balkanique. Réunis et publiés par R. Marmara. Les Éditions Isis, Istanbul, 2011. (Les Cahiers du Bosphore LIX)

[13] M. Anastassiadou, Salonique, 1830-1912. Une ville ottomane à l'âge des Réformes. Leiden-New York-Köln, Brill, 1997; C. Prudhomme, Rome et l'expansion missionnaire catholique, Revue d'histoire ecclésiastique (Louvain), vol. 95/3, 2000 ; A. Vrignon, Les missions catholiques en Turquie d'Europe (des années 1840 à 1914). Master 2, Université de Nantes, UFR d'histoire, histoire de l'art et archéologie, 2006-2007; G. Sekulovski, Les uniates des Balkans, réflexions géographiques sur une figure religieuse de l' « entre-deux » en République de Macédoine, L'Espace géographique, 2015, vol. 45, N 2, p. 174-189.

[14] Les Missions catholiques, t. 20, N 970, 1888, p. 591.

[15] С. Елгъров, Униатството в съдбата на България. София, 1994, с. 14 сл.

[16] A. Droulez, La Mission de Macédoine, p. 46.

[17] A. Droulez, La Mission de Macédoine, p. 52.

[18] A. Vrignon, Les missions catholiques, p. 184.

[19] P. Cabanel, La France et sa langue en Méditerranée orientale au début du XXe siècle, Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde (Paris), N 38-39, 2007, p. 17-32.

[20] A. Droulez, La Mission de Macédoine, p. 159.

[21] Сб. Солун, с. 324.